

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

В науковій літературі проблема соціального розвитку і формування соціальної компетентності посідає одне з провідних місць. Зумовлено це, на наш погляд, тим, що соціальна компетентність є результатом процесу соціалізації особистості, що забезпечує їй взаємодію зі світом на основі ставлення людини до себе, до суспільства, до інших, до діяльності. Ця взаємодія відбувається завдяки формуванню в людини соціальних якостей, цінностей, знань і вмінь, завдяки яким вона стає і повноцінним активним учасником соціальних зв'язків довколишнього середовища, і зберігає свою індивідуальність, своєрідність, неповторність. Ця тема й визначила наше дослідження, яке є складовою науково-дослідної роботи “Базова компетенція майбутнього спеціаліста вищого педагогічного навчального закладу III-IV рівня акредитації” за спеціальністю “Дошкільне виховання” та “Теоретико-методологічні основи процесу підготовки майбутніх учителів іноземної мови та зарубіжної літератури до професійної діяльності”.

Природа соціальної компетентності як кінцевого результату процесу соціалізації людини завжди була в центрі уваги багатьох дослідників (К.А. Абулханова-Славська, Б.Г. Ананьєв, Р.А. Ануфрієва, Л.В. Артемова, Д.О. Белухін, Л.П. Буєва, Л.С. Виготський, Т.О. Ольфовська, Ю.О. Гапон, Н.Ф. Голованова, Л.І. Гриценко, М.В. Демін, М.П. Дубінін, Д.Б. Ельконін, А.Б. Залкінд, І.О. Зимняя, Я.Л. Коломінський, О.Л. Кононко, Г.С. Костюк, Т.В. Кравченко, В. Кузьменко, С.М. Курінна, О.М. Леонтьєв, Л.А. Лепіхова, О.С. Макаренко, М. Монтессорі, В.В. Москаленко, О. Петров, Ж. Піаже, Т.І. Поніманська, Т.О. Пироженко, А.А. Реан, С. Русова, І.Г. Сохань, Л.В. Сохань, В.О. Сухомлинський, В.Т. Циба та інші) і навіть склався компетентнісний підхід у навчально-виховному процесі.

Заслугують на особливу увагу праці відомих вчених (Б.Г. Ананьєва, С.Л. Виготського, Д.Б. Ельконіна, А.Б. Залкінда, О.М. Леонтьєва, А.С. Макаренка, М. Монтессорі, В.О. Сухомлинського та ін.), бо саме в них ми знаходимо детальний аналіз та важливі висновки, які розкривають, що формування соціальної компетентності людини відбувається в процесі її соціалізації, який є процесом “соціальної еволюції людини” (Б.Г. Ананьєв, М.В. Демін, М.П. Дубінін, О.М. Леонтьєв та інші), “процесом активної орієнтації людини в соціумі, самовизначення в ньому і, якщо необхідно, протистояння в ньому” (А.С. Макаренко), процесом “природного набуття дітьми соціальних знань і вмінь у власному досвіді в певному середовищі” (М. Монтессорі), процесом “залучення особистості до суспільства” (В.О. Сухомлинський), поступовим процесом “адаптації дитини до соціального середовища й виробки навичок відповідної поведінки” (А.Б. Залкінд), “процесом формування особистості в певних соціальних умовах, засвоєння нею соціального досвіду” (Т.В. Кравченко), процесом “поступового входження у світ конкретних соціальних зв'язків та їх освоєння” (Т.І. Поніманська). Таким чином, соціалізацію як процес, “який визначає становлення особистості” (Н.Ф. Голованова), можна розглядати як співвідношення та взаємозв'язок зовнішнього (соціального) і внутрішнього (індивідуального) у розвитку особистості, зміст якого визначається культу-

рою й психологією суспільства - з одного боку, та соціальним досвідом дитини - з другого. Безперечною є думка Г.С. Костюка, що концепція розвитку як єдності протилежностей дає нам вихідні основи і до розуміння процесу становлення людської особистості як саморуху, що визначається єдністю внутрішніх і зовнішніх умов. Ми цілком погоджуємося з дослідником, що внутрішні умови містяться в самому організмі, що розвивається, зовнішні умови - це умови середовища, потрібні для існування організму, утворення і вияву його властивостей, розвитку його життєдіяльності. Зовнішні умови впливають на розвиток через внутрішні [8, с.145].

Вивчення особливостей взаємозв'язку цих сторін соціалізації та виявлення й обґрунтування рівнів їх значущості для формування соціальної компетентності дітей старшого дошкільного віку, як членів певної соціальної групи, включених у конкретний соціум, є необхідною й першочерговою метою нашого дослідження, адже єдність і взаємопроникнення зовнішнього і внутрішнього, в якому виникає боротьба протилежностей, розгортання цих протилежностей, “переходи кожного визначення, якості, риси, сторони, властивості в кожену другу” є рушійними силами процесу розвитку [8, с.184].

Відомо, що соціальна компетентність є складним і різностороннім явищем. Вона передбачає вміння особистості орієнтуватися в соціальних ситуаціях, її здібності, адекватно, правильно визначати особистісні особливості та емоційні стани інших людей, здатність людини вибрати адекватні способи поведінки з ними та реалізувати ці способи у процесі взаємодії [2, с.46]. Останнім часом у психології соціальна компетентність співвідноситься з поняттям “упевненість у собі” (І.О. Зимняя), “сформованість стійких мотивів спілкування з дорослими та однолітками, частота контактів, ініціативність, активність у взаємодії з людьми” (Г.С. Костюк), “наявність упевненої поведінки, за якої навички відносин з іншими автоматизовані та надають можливість гнучко змінювати свою поведінку відповідно до ситуації” (Г.І. Сивкова), “можливість змінювати стратегію поведінки з урахуванням особливостей соціальної ситуації та соціальних норм і умов контексту” (В.Г. Ромек).

Аналіз феномена “соціальна компетентність дітей старшого дошкільного віку” показує, що у досліджуваному напрямку необхідно пам'ятати, про те, що велику роль у процесі соціалізації дитини, формуванні її соціальної компетентності відіграє дорослий і, загалом, соціальне середовище. Саме відносини дитини з довколишнім середовищем за допомогою або через іншу (дорослу) людину ми визначаємо як першу особливість формування соціальної компетентності старшого дошкільника. Підтвердженням виключної ролі соціуму в розвитку особистості є ствердження Д.О. Белухіна, що “все життя людини схоже на якийсь драматичний твір, в якому основний зміст пише суспільство, а от діалоги, мізансцени дописує й розписує вже кожен сам, згідно зі своїми можливостями і своїм трактуванням ідеї запропонованого сценарію” [1, с.111-115].

Середовище виступає як джерело розвитку вищих психічних функцій (Л.С. Виготський), які виникають спочатку як форма колективної поведінки дитини, як форма сумісної праці з іншими, які надалі стають індивідуальними функціями самої дитини. Але, на думку

В.І.Носкова, живу, реальну людину не можна зводити до сукупності психічних і фізіологічних функцій. Особистість не може виникнути з нічого на порожньому місці [11, с.78]. Дійсно, ні в кого не викликає сумніву думка вчених, зокрема Г.С. Костюка, що середовище, в якому розвивається дитина, включає передусім природні умови її життя, що є джерелом речовин, потрібних організму, об'єктами її пізнавальної діяльності. Природні умови від самого народження дитини опосередковуються ставленням до неї людей (батьків, близьких, вихователів). Але, слід пам'ятати, що не все те, що навколо дитини, є середовищем її розвитку. Впливають на неї тільки ті зовнішні умови, з якими вона вступає в активний взаємозв'язок [4, с. 38].

Ми цілком підтримуємо думку О.М.Леонтьєва, який вважає, що становлення дитини як особистості, психічний розвиток залежить від її взаємодії із соціальним оточенням і засвоєння нею культури, створеної людством. Дійсно, культурологічний аналіз засвідчує, що в різних суспільно-економічних формаціях виникають свої стратегії виховання, які ґрунтуються на моральних, соціальних засадах суспільства. Однак ми наполягаємо на тому, що далеко не все із зовнішнього впливу дитина безпосередньо інтеріоризує у власні цінності. Саме тому слід звернути увагу в дослідженні на біо-соціокультурну природу дитини. Так, Л.С. Виготський доводить, що характер виховання людини цілком визначається тим суспільним (соціальним) середовищем, в якому вона зростає і розвивається. Це середовище впливає як безпосередньо на її розвиток і становлення, так і побічно, через ідеологію. "Ідеологією" Л.С. Виготський називає всі соціальні подразники [5, с.243]. Дослідник вважає, що в багатий на події період дошкільництва, відношення дитини до середовища визначається тим, що середовище проникає в нього через дорослих. Старший дошкільник не є пасивним споглядачем оточення, він активно взаємодіє із соціумом. Оволодіння новими складними видами діяльності і новими формами спілкування з дорослими сприяє формуванню психологічних механізмів особистості, які створюють якісно нову єдність суб'єкта – єдність особистості (Л.І.Божович, Д.Б.Ельконін, А.В. Запорожець, О.М.Леонтьєв, В.С. Мухіна та інші) [7, с.278]. Нам імпонують також слова відомого вченого О.С.Запорожця, який вважає, що дитина пристосовується до духовної та матеріальної культури, створеної людством, не пасивно, а активно, у процесі діяльності, від характеру якої та від особливостей взаємозв'язків, що створюються у неї з довколишніми людьми, залежить процес формування її особистості [3, с. 2].

Отже, визначення важливості іншої людини та суспільного середовища для всебічного розвитку особистості старшого дошкільника є концептуальним для нашого дослідження, адже саме його взаємозв'язок з іншими людьми (близькими, чужими, однолітками, дорослими, представниками тієї ж самої нації або інших національностей) сприяє формуванню в неї ключових соціальних компетенцій у соціально-громадянській, соціально-індивідуальній сферах, у сфері соціальної комунікації та системній сфері, які ми визначаємо як складові соціальної компетентності дитини старшого дошкільного віку. Розвиток взаємозв'язку старшого дошкільника із соціальним довкіллям закладено в Базовому компоненті дошкільної освіти в Україні у змістових лініях "Людство", "Інші люди", "Родина, сім'я", "Я сам", назви яких говорять самі за себе.

Головною силою психічного розвитку Л.С. Виготський називає навчання, тобто пізнання людського життя, яке є "внутрішньою необхідним і загальним моментом" і створює "зону ближнього розвитку – відс-

тань між рівнем актуального розвитку дитини та рівнем можливого розвитку, який визначається за допомогою завдань, вирішується під керівництвом дорослих, тобто органічне дозрівання індивіда і його "вротання" в людську культуру, у систему людських відносин злиті в єдиний процес [4, с.39].

Отже, сензитивність дитини, її здібність і потребу в навчанні, у нашому випадку англійської мови, ми визначаємо як другу особливість формування її соціальної компетентності. Підтвердженням нашої думки щодо визначення сензитивності старшого дошкільника та впливу навчання на його психічний і соціальний розвиток як особливості формування його соціальної компетентності є ствердження Т.В. Кравченко, яка вважає, що "процес формування й становлення особистості відбувається під впливом навчання, виховання й засвоєння елементів культури, норм, цінностей та соціальних ролей, які є сутнісними для конкретного суспільства. Соціальний розвиток, на думку науковця, не механічне накладання на індивіда готової соціальної форми, а формування цілісної особистості, де індивідуальність є його передумовою й результатом" [9, с.62]. Загальновідомим є той факт, що навчання сприяє розвитку когнітивних здібностей особистості. Отже, навчання й засвоєння старшим дошкільником елементів культури суспільства, в якому він живе, і цінностей, якими він користується, забезпечує йому розвиток знань про це суспільство, про його мову, людей, з якими він вступає у взаємовідносини, про правила й норми цих взаємовідносин та поведінки; розвиток знань про способи та засоби виконання певних дій. Формування вищезазначених знань або їх збагачення, закладено у когнітивному компоненті соціальної компетентності старшого дошкільника, що є підтвердженням нашої думки про те, що навчально-виховний процес (зокрема з англійської мови) сприяє формуванню соціальної компетентності дітей старшого дошкільного віку.

Не можна не погодитися з думкою Т.І.Поніманської, яка стверджує, що соціалізація забезпечує індивідуалізацію, оскільки становлення особистості, її самовизначення відбувається лише у соціальних зв'язках, взаємодії і спілкуванні. На думку дослідниці "відносини з дорослим презентують дитині суспільство, багатство відносин у ньому й уперш включають її в соціальну взаємодію. Показником соціалізованості особистості є її зверненість на інших і на себе" [12, с.6].

Отже, наступною особливістю формування соціальної компетентності дітей старшого дошкільного віку в процесі їх соціалізації є їх індивідуалізація. Як стверджує відомий вчений Д.Б.Ельконін у своїх психологічних дослідженнях, у старшому дошкільному віці соціальна ситуація сумісної діяльності дитини із дорослими розпадається. Відокремлення від дорослого створює нову соціальну ситуацію, в якій дитина намагається бути самостійною. Перед нею виникає складний світ дорослих людей, сумісного з ними життя, виявляється потреба зробити щось самому. Отже, процес соціалізації дитини має стати процесом її самопізнання. Якщо так, то ми погоджуємося з Т.І.Поніманською, що процес соціалізації дитини задовольнятиме водночас дві найважливіші її потреби: у самореалізації та у ствердженні себе серед інших і можливості вписатися у соціум, знайти в ньому власне місце. Крім того, саморозвиток старшого дошкільника передбачає його незалежність і самостійність, а бажання "Я – сам" є його важливою якістю соціалізованої особистості, формування якої є державною потребою (сфера "Я сам" Державного компоненту дошкільної освіти в Україні). Отже, будь-яка форма діяльності ста-

ршого дошкільника має відповідати його потребам зробити завдання самому, і тому ми вважаємо за потрібне дотримуватися поради М. Монтессорі “допомагати дитині робити самому, максимумально не втручатися у процес її самостійної діяльності [6, с. 71].

Таким чином, розвиток самостійності дітей старшого дошкільного віку сприяє формуванню їх соціальної компетентності, адже передбачає набуття особистістю властивостей, визначених нами, по-перше, як її системна компетенція; по-друге, як зміст операційно-технічного або діяльнісного структурного компоненту соціальної компетентності, який відповідає за формування практичних навичок, вмінь, досвіду.

Важливою особливістю старших дошкільників є також їх відкритість до діалогу, до контактів, яка перш за все передбачає спілкування, взаємини з однолітками, дорослими, взаємодія з ними. К.Маркс уважає, що розвиток індивіда зумовлений розвитком інших індивідів, з якими він знаходиться у прямому чи не прямому спілкуванні. Уміння спілкуватися є обов'язковою умовою соціальної компетентності особистості, адже саме у спілкуванні реалізується соціальна функція мовлення. Ми цілком погоджуємося з Т.В.Кравченко, що “тільки у спілкуванні і через спілкування людина проявляється як особистість, осягає сенс свого буття, свою емоційність, значущість” [10, с.97]. Виокремлення вмінь спілкування старшого дошкільника як особливості формування його соціальної компетентності ми вважаємо одним із ключових моментів нашого дослідження, адже саме через спілкування здійснюється формування ключових соціальних компетенцій дітей старшого дошкільного віку у соціально-громадянській,

соціально-індивідуальній сферах, у сфері соціальної комунікації, передбачених змістовими лініями “Людство”, “Інші люди”, “Родина, сім'я” Державного компонента дошкільної освіти в Україні.

Ще одна особливість формування соціальної компетентності дітей старшого дошкільного віку, а саме – високий рівень емоційності, пов'язана з попередніми і зумовлена тим, що внутрішній світ дитини резонує на зовнішні обставини і проблеми. Безперечною є думка Т.І.Поніманської, що емоційний резонанс підсилюється емпатійністю навчання дітей на емоційні стани близьких людей [12, с.6]. Не випадково соціологи стверджують, що навколишня дійсність – найважливіший педагог. Як засвідчує аналіз праць, пов'язаних з особливостями особистісного становлення дошкільників, саме на етапі старшого дошкільного віку емоції стають предметом усвідомлення дитини, з'являється особистісне новоутворення, яке перебудовує всю поведінку та психіку дітей на межі старшого дошкільного й молодшого шкільного віку. В емоційній сфері дитини з'являються соціальні емоції, які є власно гуманними, патріотичними, естетичними почуттями. Стосунки дітей з однолітками та дорослими будуються на основі позитивно емоційного ставлення до моральних вимог, правил і норм.

Підсумовуючи вищезазначене, слід зробити висновки, що формування соціальної компетентності дітей старшого дошкільного віку відбувається у процесі їх соціалізації з обов'язковим урахуванням особливостей, характерних даному віку, що сприяє результативності й ефективності самого процесу формування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белухин Д.А. Основы личностно-ориентированной педагогики: Курс лекций. – Ч.1. – М., 1996.
2. Булка Н.І. Креативність і соціальна компетентність // Практична психологія та соціальна робота. – 2001. – №10. – С. 46-49.
3. Венгер Л.А., Мухина В.С. Психология: Учеб. пособие для учащихся пед. уч-щ. – М., 1988. – 336с.
4. Вікова психологія. Под ред. Г.С.Костюка. – К.: Радянська школа, 1976. – 272с.
5. Выготский Л.С. Педагогическая психология. / Под ред. В.В.Давыдова. – М.: Педагогика, 1991. – 480с.
6. Голованова Н.Ф. Социализация и воспитание ребенка. Учебное пособие для студентов высших учебных заведений. – СПб.: Речь, 2004. – 272с.
7. Детская психология: Учеб. пособие / Под ред. Я.Л.Коломинского, Е.А.Панько. – Мн., 1988. – 399с.

8. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. / За ред. Л.М. Проколієнко. – К.: Радянська школа, 1989. – 610с.

9. Кравченко Т.В. “Життєві сценарії” сім'ї та їх вплив на соціальний розвиток особистості // Пед. і псих. – 2002. – № 1-2. – С.61-67.

10. Кравченко Т.В. Особистість у контексті її соціального розвитку // Нові технології навчання: Наук.-метод. зб. / Кол. авт. – К.: Наук.-метод. центр вищої освіти, 2003. – Вип. 35. – С.95-101.

11. Носков В.І. Проблеми гуманізації дошкільного виховання // Пед. і псих. – 2000. – №1. – С.77-82.

12. Поніманська Т.І. Дитина і соціум // Дошкільне виховання. – 1999. – №5. – С.3-6.

Подано до редакції 24.10.05

РЕЗЮМЕ

Особенности формирования социальной компетентности детей старшего дошкольного возраста. В статье рассматриваются особенности формирования социальной компетентности детей старшего дошкольного возраста.

Особое внимание уделяется влиянию среды, взрослых на формирование личности старших дошкольников, их сензитивности, открытости к диалогу, эмоциональности, индивидуализации в процессе социализации.

SUMMARY

The article describes some peculiarities of forming social competence of senior preschool children. Special attention is given to the influence of social environment and

adults on formation of senior preschool children's personalities, their sensitiveness, readiness to a dialogue, emotionality, and individualization in the process of socialization.

Науковий керівник: д. пед. н., проф. О.О. Фунтікова.